

О.В. Лавренко (м. Київ)

МОРАЛЬНІ ОРІЄНТАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ДІАЛОГУ КУЛЬТУР

В статті розглядаються аспекти ціннісних і моральних орієнтацій студентської молоді. Представлено дані емпіричних досліджень з даної проблеми.

В статье рассматриваются аспекты ценностных и моральных ориентаций студенческой молодежи. Представлены данные эмпирических исследований по данной проблеме.

In the article the aspects of the valued and moral orientations of student young people are examined in the conditions of dialog of cultures. Information of empic research is presented on this issue.

Ключові слова: діалог культур, студентська молодь, мораль, моральність, ціннісні орієнтації

Ключевые слова: диалог культур, студенческая молодежь, мораль, нравственность, ценностные ориентации.

Keywords: dialog of cultures, student young people, moral, morality, valued orientations.

Постановка проблеми

Сьогодні світ вступив у епоху повороту до нових життєвих цінностей, епоху зміни типу цивілізації, що особливо гостро ставить проблему вписування людини в нові реалії існування соціуму. Відбувається перехід не лише до нової стадії економічних відносин, а й розвитку мислення, культури, нових підходів здобуття людиною професійної освіти. Трансформація українського суспільства, інституціональні зміни в ньому гостро поставили перед молоддю проблему її активності, уміння жити в нових соціокультурних умовах. Культурна ситуація ХХІ ст. – складна, багатогранна і містить в собі багато можливостей і прагнень людей, особливо молоді, до зміни культурних контекстів, до збагачення себе досвідом іншої культури, до інтеріоризації цього досвіду. Як слушно відмічає Н.В. Кокшаров, вся історія людства – це

діалог, взаємодія культури, на основі чого складається сприятлива основа для розвитку міжетнічних, міжнаціональних відносин. Діалог передбачає активну взаємодію рівноправних суб'єктів, а взаємодія культур і цивілізацій – якісь спільні культурні цінності [1].

Зважаючи на зростаючу чисельність міжкультурних інтеракцій в сфері торгівлі, бізнесу, освіти, культурного обміну, проблема дослідження діалогічної взаємодії є доволі актуальною. На початку ХХ ст. проблемою діалогу займалися М. Бубер, який вважається класиком теорії діалогу, Ф. Гогартен, Ф. Розенцвейг, О. Розеншток-Хюсси, Г. Коен, Ф. Ебнер та ін.; його досліджували в соціолінгвістиці (Л. Щерба, Л. Якубинський), літературній та філософській герменевтиці (Х. Гадамер), феноменології (Х. Гуссерль, М. Мамардашвілі), фундаментальній онтології (М. Хайдеггер), літературознавстві і семіотиці (А. Аверинцев, М. Бахтін, М. Лакшин, Ю. Лотман), в основах комунікації (А. Моль, В. Борев) тощо. Методологію діалогу культур плідно розробляв М.М. Бахтін, для якого культура - це форма діалогу, це здатність однієї культури засвоювати досягнення іншої. Причому взаємне збагачення культур може здійснитися лише на основах діалогу, а не наслідування чи повного копіювання іншої культури [2, С. 354]. Аналізуючи роботи М. Бахтіна, Г.В. Дьяконов відмічає, що діалогічна методологія стає тим універсальним і творючим підходом, з позиції якої розкриваються фундаментальні проблеми і протиріччя, долаються тупики і помилки вузько дисциплінарних наукових концепцій, розвінчуються укорінені стереотипи і міфи наукових світоглядів [3].

Потужними каналами діалогу культур в ХХІ ст. стали масовий туризм, мобільні технології (від телефонів до Інтернету), телебачення, мова, мода, життєві стилі, економічна поведінка тощо. Завдяки ним молоді люди дізнаються про світ, що їх оточує, можуть зробити свій вибір щодо нових життєвих стилів, нових звичок, нових технологій, отримуючи інформацію майже в реальному часі. Діалог культур – це проникнення в систему цінностей тієї чи іншої культури, повага до них, додання стереотипів, синтез самобутнього та іншонаціонального. Звичайно, обмін духовними цінностями,

знайомство з досягненнями культури інших народів збагачує особистість. В процесі взаємодії декількох культур (прямої чи опосередкованої) виникає можливість порівняння досягнень, їх цінностей, з'являється можливість запозичення інших зразків культури, побуту, мислення, поведінки тощо. На характер взаємодії впливає не лише рівень розвитку кожної з культур, а й конкретно-історичні умови, а також поведінковий аспект особистості, її розуміння того, які цінності, моральні норми та приписи вона запозичує з даної культури.

Моральна проблематика життя окремої особистості та суспільств доволі добре розроблена в соціальній психології, в психології особистості. Загальні тенденції засвоєння моральних норм, перетворення їх у «свої» досить детально розглянуті в роботах психологів (Л. Божович, О. Кульчицька, В. Мухіна, Є. Субботський, С. Якобсон та ін.). У працях А. Бандури, І. Бежа, М. Боришевського, І. Булах, З. Карпенко, Л. Кольберга, Д. Леонтьєва, С. Максименка, В. Москальця, Ж. Піаже, С. Рубінштейна, Н. Чепелевої, С. Якобсон та ін. відстежена логіка переходу зовнішнього морально-етичного припису в особисту норму. Однак досліджень щодо моральних орієнтацій молоді взагалі та студентської зокрема в новітніх умовах зростаючого діалогу культур все ще бракує.

Основний матеріал та результати дослідження.

Кожне суспільство має одну (чи більше) систему цінностей і значень, які вказують, які моделі поведінки схвалюються і підлягають осуду, а серед загальноприйнятих – які найбільш схвальні і бажані. Вони активно поширюються школами, засобами масової комунікації, церквою, слугують провідною ниткою для законів і понять справедливості, що захищаються судами, поліцією, міліцією.

Мораль і моральність – це поняття, які не користуються великою популярністю у наші дні. Зазначимо, що норми моралі відіграли не меншу роль у розвитку людини, ніж праця. Найчастіше під нормами моралі мають на увазі ті норми поведінки, які прийняті в суспільстві, норми, яких повинні

дотримуватися всі члени суспільства. Але норми поведінки і моральність окремого суб`єкта – це абсолютно різні поняття. Найголовніша їх відмінність полягає в тому, що норми поведінки – зовнішня складова моралі, а моральність – внутрішня, особистісна для кожної людини. Моральності людину навчати не можна, як, наприклад, навчити її правильно поводитись за столом чи правильно говорити. Моральність – це межі, які людина встановлює сама собі, і чим більше таких обмежень, тим більш моральною є людина.

Моральна культура, як і будь-яка соціальна культура, містить в собі два аспекти: 1) цінності і 2) регулятиви. Моральні цінності – це те, що давні греки називали «етичними доброчинностями». Античні мудреці головними такими доброчинностями вважали розсудливість, мужність, доброзичливість, справедливість. В іудаїзмі, християнстві, ісламі вищі моральні цінності пов`язуються з вірою в Бога і ревним поклонінням йому. В якості моральних цінностей у всіх народів шанують чесність, вірність, повагу до старших, працелюбність, патріотизм. І хоча в житті індивіди далеко не завжди проявляють подібні якості, але вони цінуються людьми досить високо, а ті, хто володіють ними, користуються повагою. Цінності, що представлені в абсолютно повному і довершеному вираженні, виступають як етичні ідеали.

Моральні регулятиви – це правила поведінки, які зорієнтовані на вказані цінності. Вони є різноманітними; кожен індивід обирає (свідомо чи підсвідомо) в просторі культури ті з них, які найбільш підходять йому. Серед них можуть бути такі, що не схвалюються оточуючими. Але в кожній більш чи менш стабільній культурі є система загально визнаних моральних регулятивів, які традиційно вважаються обов`язковими для всіх. Такі регулятиви є нормами моралі, їх вибір – це складна психологічна проблема для індивіда. А в умовах діалогу культур вона ускладнюється ще більше, адже треба орієнтуватися не лише на цінності, норми своєї культури, а й іншої.

Процес глобалізації та діалогу культур, що зараз досить інтенсивно розгортається у планетарному масштабі, не тільки впливає на економічну, політичну, соціально-культурну сферу існування молодих людей, а й вносить

істотні зміни у їхній спосіб життя. Дослідники констатують дві головні тенденції у цьому процесі: з одного боку, відбувається глобалізація стилю життя, збільшення загальноцивілізаційних рис буття людей, з іншого – чітка тенденція до збереження унікальної національної самобутності культури, мови, традицій, національної ментальності. Цей двоєдиний процес дістає відображення й у тих аспектах людського буття, що пов'язані із засвоєнням базових культурних цінностей і моральних норм для різних верств населення та соціальних груп.

Діалог культур гостро поставив перед особистістю проблему цінностей та ціннісних орієнтацій. В діалозі культур важливо побачити загальнолюдські цінності, що шануються цими культурами. В розвитку світового соціокультурного процесу важливу роль відіграє діалог культур Заходу і Сходу. В цьому діалозі Україна є своєрідним містком, який пов'язує східні та західні культурні традиції, країни Північної та Східної Європи. Сьогодні в наш побут і образ життя все більше проникає як східна культура (йога, давньокитайська оздоровча гімнастика та китайські ресторани, японські суши-бари, аюрведична косметика, східні цілющі чаї тощо), так і західна (супермаркети, торговельно-розважальні комплекси, культура фастфудів, поп-корну та ін.). Активними споживачами цих культурних новацій є молодь. Новітні тенденції чинять на особистість, її формування і становлення двоякий вплив. З одного боку – науково-технічний прогрес, перебування в полі діалогу різних культур зумовлює появу нових економічних, моральних, правових та інших відносин, які, в свою чергу, вимагають від неї підвищення морального, культурного рівнів, поглиблення й розширення кругозору, розвитку моральних умінь, навичок, здібностей, усвідомлення свого обов'язку та особистої відповідальності. З другого – об'єктивні зміни різноманітних сторін життєдіяльності молоді ускладнюють процес її морального становлення, створюючи нові колізії та проблеми, призводять до збільшення асоціальних проявів у поведінці.

Ціннісні парадигми Сходу і Заходу мають у своїй основі різні ціннісні домінанти, як слушно зауважує Ю. Шайгородський. Для східної традиції характерним є ствердження єдності людини і суспільства, домінування таких норм і правил поведінки особистості, як справедливість, гуманність, щирість, людяність, повага до батьків і старших. Особливе місце в процесі соціалізації особистості тут належить родині, релігійним цінностям та нормам. Для західної традиції характерним є протиставлення особистості і суспільства, пріоритет індивідуальних цінностей над суспільними. Порівнюючи цінності західної і східної культур, він дійшов висновку, що в західному типі культури первинними є такі цінності, як індивідуальність, гроші, ефективність, першість, агресивність, повага до молоді, рівність жінок і чоловіків у суспільстві. Соціалізація особистості тут пов'язується насамперед із зміною соціального середовища і світу. У східній культурі переважають колективна відповідальність, скромність, повага до старших, патріотизм, материнство, авторитаризм. Головна спрямованість соціалізації особистості – не на зміну світу, а на зміну себе, на самовдосконалення в рамках запропонованих парадигм [4, с. 45].

Розглядаючи процес формування і виховання особистості, важливо встановити, чим сповнений її духовний світ – якими ціннісним орієнтирами, намірами, настановами, моральними смислами. Адже моральні орієнтири як глибинні орієнтири, ціннісні орієнтації особистості вибудовуються і структуруються в процесі її взаємодії і взаємин з іншими людьми в певному соціокультурному просторі.

Нинішнє молоде покоління суттєво відрізняється навіть від попереднього. Його соціальний портрет, устремління, ціннісні орієнтації носять мозаїчний характер, навіть суперечливий. Потреба у вищій освіті серед молоді нині набуває особливо вираженого соціального забарвлення. Молодь усвідомлює, що отримання вищої освіти у багатьох країнах розглядається як символ вищого споживчого стандарту й способу життя середнього класу. Цінність вищої освіти зростає ще й тому, що тут реалізуються зростаючі

соціальні потреби молоді, її прагнення до подальшого духовного та інтелектуального розвитку. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді відображають нову економічну, соціокультурну реальність з її протиріччями і складностями буття.

Студентська молодь є об'єктом широких психологічних досліджень як у нашій країні, так і за кордоном. Це пов'язано з тим, що входження України в нову економічну систему ринкових відносин робить, як ніколи раніше, актуальним підготовку висококваліфікованих спеціалістів для різних галузей народного господарства, освіти й культури на рівні, який би відповідав міжнародним стандартам. Водночас студент вузу постає як одна з важливих постатей майбутнього суспільства, його прогресивного розвитку та демократичних перетворень. Як суб'єкт трансформаційних перетворень в суспільстві, студентство, з одного боку прагне брати повнокровну участь у житті суспільства і якнайшвидше інтегруватись в існуючий порядок, соціалізуватись, з іншого боку, воно готується виконувати роль рушійної сили, що прагне перетворень усталеного порядку і виступити провідником соціально-економічних, культурних, інноваційних змін, технічного прогресу.

Суспільні трансформації в Україні за останні двадцять років, суттєві інституційні зміни, впровадження ринкових механізмів призвели до переосмислення та переоцінки молодими людьми соціально-політичної, економічної, правової ситуації в країні, поза її межами, до зміни їх ціннісних орієнтацій, мотивації поведінки. У рамках нової соціально-економічної парадигми розвитку суспільства відбувається зміна системи ціннісних орієнтацій особистостей. Економічний лібералізм, конкуренція, прагнення до отримання прибутку тощо неоднозначно впливають на моральність, на ціннісні орієнтації особистості. З одного боку, вони стимулюють ініціативу, розширюють можливості для розвитку здібностей і творчої активності людини. Разом з тим, розвиток економічного лібералізму та конкуренції заради прибутку, призводить до загального відчуження, до психічних фрустрацій, неврозів тощо. В умовах ринкових відносин особистість змушена постійно

«переоцінювати» свої орієнтації, що посилює загрозу утворення екзистенціального вакууму.

Результати дослідження ціннісних орієнтацій, проведені в лабораторії соціальної психології Інституту психології імені Г.С Костюка НАПН України в рамках науково-дослідницької теми «Соціально-психологічні засади становлення суб'єкта економічної соціалізації» (2008-2011pp.) засвідчили, що процеси демократизації та ринкові відносини наповнюють новим змістом ціннісні орієнтації молоді, спонукають до перегляду цінностей, до побудови нової ієрархії ціннісних орієнтацій. З одного боку, відбувається переосмислення таких понять, як держава, економіка, свобода, гроші, особистість, демократія, право тощо, які відіграють велике значення в умовах діалогу різних культур. Крім того, активно переглядаються життєві стратегії, цілі та орієнтації. Внаслідок безпосереднього та опосередкованого діалогу культур масова свідомість молоді збагачується такими цінностями, як свобода вибору переконань, недоторканність приватної власності, невтручання держави в особисте життя громадян. Новим змістом наповнюються і так звані традиційні цінності – відповідальність, толерантність, справедливість тощо. Має місце тенденція зростання «попиту» на деякі цінності радянського періоду, зокрема, такі, як стабільність, порядок, але у вже новій інтерпретації.

З другого боку, в змісті й показниках значущості загальнолюдських цінностей у сучасній молоді простежується, як і раніше, тенденція до пріоритету вітальних цінностей. Більш посиленою є увага до цінностей матеріального благополуччя, зважаючи на зростання економічних кризових явищ. Трансформація суспільного життя вивела на перші місця цінності особистісного рівня, які забезпечують власні потреби, комфортне існування. Проблеми мікрорівня, сприйняття оточуючого світу крізь призму особистих інтересів посідають головну роль у життєвому світі молодіших людей. Насамперед їх турбує сім'я, власне здоров'я, кар'єра, матеріальні блага, освіта.

Водночас моральні основи буття, які виконують функцію життєвого орієнтира, основи для вибору діяльності та субординації цілей дещо відходять

на задній план. Так, число українців, які вважають мораль важливою життєвою цінністю, важливим регулятором життя, за останні роки зменшилось. Це засвідчили результати дослідження Інституту Горшеніна «Моральні орієнтири українців», проведеного серед населення у жовтні 2011 р.: 52,3% опитаних вважає, що притримуватись у житті моральних норм треба через внутрішню переконаність (в 2007 р. так вважали 56%). Третина респондентів вважає за потрібне дотримуватись моральних норм з мотивів «гарно виглядати в очах оточуючих людей», а не власних переконань. Більшість респондентів (83,2%) головним носієм моральних цінностей вважає сім'ю, на другому місці церква (37,2%), на третьому – школа чи інший навчальний заклад, далі – література та кінематограф. Держава знаходиться лише на 6-му місці, як вважає кожен п'ятий із опитаних (в 2007 р. державу вважали носієм моральних цінностей біля третини опитаних). На наш погляд, цілком нормально, що сім'я вважається головним носієм моральних цінностей, адже саме там починає формуватися духовний життєвий світ і моральність особистості. Аналогічну тенденцію пріоритетності мікрорівня зафіксувало інше дослідження. Сучасна студентська молодь, за результатами щорічної програми міжнародних соціологічних досліджень цього ж інституту «Студенти – образ майбутнього» (опитувалися студенти України, Польщі, Росії, Казахстану), більш за все цінує інститут сім'ї та шлюбу [5].

Отже, незважаючи на докорінні зміни практично у всіх сферах життя українців, напружені соціально-економічні умови існування, більшості українських сімей, родина залишається головним соціальним інститутом у формуванні і розвитку соціально значущих цінностей молодого покоління. Водночас школа, вузи більше зорієнтовані на функцію навчання, ніж на функцію виховання, тому вони відходять на задній план.

Актуальною для молоді є проблема незадовільного рівня соціальної захищеності та бідність. Очевидно, що такі зовнішні умови соціуму уповільнюють особистісний розвиток індивіда, не дають йому можливості створити свій унікальний життєвий світ, життєвий шлях через оволодіння

обставинами, контроль над собою, через власну активність і креативність. Щоб цей розвиток не гальмувався, особистості потрібне так зване традиційне середовище з його усталеністю, передбачуваністю, непорушні духовні і моральні цінності, особливо в умовах, коли ліберальна та ринкова ідеологія сильно зруйнували сьогочасну культуру. Тому не дарма основними орієнтирами в житті респонденти вважають самореалізацію, кар'єру, матеріальне благополуччя, любов та дружбу. Суспільство лише тоді функціонує успішно і розвивається динамічно, коли його ціннісна система природним чином інтеріоризується кожним індивідом, перетворюється в його настанови і реально втілюється в його поведінці, діяльності. Цінності, їх характер, особливості, ієрархія в цілому є своєрідними орієнтирами в формуванні світогляду, духовного світу, моральності молоді, а прагнення до володіння ними - важлива умова набуття необхідного життєвого досвіду, соціалізації молодої людини. Зауважимо, що моральний компонент особистості є її важливим стрижнем. Мораль не є простою сукупністю правил і норм людського співжиття, а їх основою, правила лише зовнішньо виражають моральне начало, вони похідні від цілей, цінностей. Історія свідчить, що регуляція поведінки, співіснування людей в суспільстві, їхніх взаємин виконувалась іншими, більш надійними способами примусу, ніж мораль. Моральність особистості проявляється не лише в тому, що вона узгоджує свою поведінку з іншими людьми в суспільстві, не в здатності регулювати свої вчинки, діяльність, а в тому, що вона є способом духовного буття людини, єдиною можливим способом бути людиною, реалізувати свою людську сутність. Моральність завжди потребує самовизначення, вона апелює перш за все до судилища власної совісті.

Висновки:

Діалог культур розширює джерела соціальної і культурної інформації, а тому може виступати важливим фактором подолання стереотипізованого мислення та сприяти взаємозбагаченню духовного світу молодих людей.

Гостро постаючи перед окремими соціумами і перед людством в цілому, етична проблема за своєю суттю лишається передусім проблемою конкретної людської особистості, вибір якої становить основу морального самовизначення суспільства, нації, людства, і він значною мірою залежить від того, які моральні орієнтири та цінності слугують чинниками конативної складової свідомості окремого індивіда, який зазнає впливу діалогу культур.

З розвитком моральності у суб`єкта зростає ступінь узгодженості не лише внутрішніх моральних операцій. Принцип узгодженості поширюється і на зв`язок моральної свідомості і моральної поведінки. На рівні моральної зрілості узгодженість моральної свідомості і дії досягає найвищого ступеню, але не піднімається до 100-відсоткової позначки.

Література

1. Кокшаров Н.В. Взаимодействие культур: диалог культур /Н.В. Кокшаров// Теоретический журнал CREDO NEW. [Электронный ресурс] – 2008. – Режим доступа: <http://credonew.ru> – Дата доступа: 12.09.2010
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. /М.М. Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
3. Дьяконов Г.В. Концепция диалога М.М. Бахтина как методология научно-гуманитарного мышления и мировоззрения / Г.В. Дьяконов// Феномен человека в психологических исследованиях и социальной практике: материалы Международной конференции, Смоленск, 23-25 октября 2003 г. /Смоленский госуниверситет, под. ред. В.А. Сони́на. – Смоленск, 2003. – С. 22-27
4. Шайгородський Ю. Ж. Ціннісний конструкт міжкультурної комунікації/ Ю.Ж. Шайгородський // Український соціум. – 2002. - № 1. – С. 41 – 48.
5. Моральность украинского общества: нравственные ориентиры украинцев // <http://institute.gorshenin.ua/>